

Kruppa Tamás

GUBERNATOR AUT SUCCESSOR?

Habsburg Miksa főherceg erdélyi kormányzóságának terve 1597–1602¹

Az 1595. január 28-án II. Rudolf császár és Báthory Zsigmond között megkötött szerződés a fejedelemséget örökletessé tette a fejedelem és egyenes ági leszármazottai számára. Ahogy a II. pont kimondja: „Erdély joghatósága, beleértve Magyarország mindazon részeit és vidékeit, melyek eddig a fejedelem birtokában voltak, érintetlenül és függetlenül maradjon ugyanennek a fejedelemnek, somlyói Báthory Zsigmond úrnak, és saját ágyékából származó egyenes ági férfi örökösének kezén az elsőszülöttségi jog alapján ugyanazon módon, ahogy az őt megelőző erdélyi fejedelmek, tudniillik János (azaz János Zsigmond), Báthory István és Kristóf idején volt, minden jövedelemmel, joggal és ősi szokással együtt, hogy ott mindenkor bírják a hatalmat és a szabad joghatóságot, úgy azonban, hogy ő császári és királyi felségét, és az őt Magyarország királyaiként követő törvényes utódait, ő és utódai törvényes királyaikul elismerjék, és elismerésüket és hűségüket esküvel, mely a hűbérjogot nem tartalmazza, igazolják, és ezt a jelenlegi fejedelemhez hasonlóan tegyék meg utódaik is kormányváltás idején, akkor tehát, amikor átveszik a hatalmat a tartományban. Ha pedig a fejedelem fiúörökös nélkül halna meg, vagy elfogynának törvényes ági leszármazottai, Erdély és a hozzá csatolt részek jogos és elválaszthatatlan tagként minden vita nélkül kerüljenek senki másnak, csakis öfelségének, vagy Magyarország őt követő királyainak birtokába és hatalmába. Ezenfelül maga a fejedelem hűségesküvel kötelezze el magát, a rendeket és országának minden alattvalóját. Ha pedig a mostani fejedelem fiági örökös nélkül halna meg, és így Erdély jelen határozatok értelmében a magyar koronára szállna, akkor úgy a jelenlegi császári és királyi felség, mint utódai legyenek kötelesek sértetlenül megőrizni a külön jogokat, kiváltságokat és az Erdélyben bevett szokásokat, és azon semmilyen formában ne változtassanak, továbbá minden adományt és beiktatást mindenkor érvényesnek és helyén valónak elfogadni tartozzanak. Ezenfelül Magyarország királya attól kezdve, hogy Erdély visszaszáll a koronára, tartozzék valakit az erdélyi rendekből tetszése szerint a tartomány kormányzójává vagy vajdájává tenni. Mivel pedig Isten kegyelméből remélhető, hogy Erdély fejedelme nemcsak fiúkat, hanem lányokat is nemz majd, ezért ha a mondottak szerint fiúörökös nélkül marad, öfelsége gondoskodjon minden lánygyermek számára százezer rajnai forintnyi hozományról a pipereszereken és az ékszereken túl. Ő császári és királyi felségének

¹ A tanulmány a Habsburg-kori Kutatások Közalapítvány és a MÖB Eötvös ösztöndíja támogatásával készült.

utódja pedig, amikor leteszi esküjét, mellyel Magyarországnak tartozik, ugyanabban az esküben külön és kiemelten emlékezzék meg Erdélyről is. Nagybánya városát az erdélyi fejedelem birtokolja ugyanúgy, ahogyan azt egykor öfelsége Báthory Istvánra, Lengyelország legfelségesebb királyára ruházta.”² Ez a gyakorlatban nemcsak az erdélyi rendek szabad fejedelemválasztó jogát tette semmissé, hanem kizárta az öröklésből az egész Báthory rokonságot is. Ráadásul továbbment a speyeri egyezményen is, hisz az ideiglenes rendezés keretében ismerte csak el egy szuverén ország megalakulását az ország keleti felében,³ emez viszont két dinasztia magánjogi szerződéseként Erdélyt és a Részeket kiszakította a magyar királyságból, amellyel a magyar rendek jogai csorbultak, legalábbis elméletben; erre a veszélyre egy évvel korábban a fejedelem unokaöccse, Báthory András bíboros hívta fel 1594. március 9-iki levelében Alfonso Carrillo figyelmét, aki Báthory Zsigmond megbízásából tárgyalt a szövetség tető alá hozása érdekében. Mindazonáltal a bíboros okfejtése kétarcú; azt nem akarja, hogy a fejedelemség fölötti uralom örökletessé (provincia hereditaria) váljon, és kiszakítsák a magyar királyságból, vagyis, hogy kizárólag a Báthory család egyik ágában öröklődjön a hatalom,⁴ amelyet, kissé sarkítva a dolgot, a mostani szolgaságnál is rosszabbnak tart, azt azonban természetesnek tartja, hogy az egész család megkapja a birodalmi hercegi címet (később kiderült, hogy ez ugyanúgy érvényes az aranygyapjas rendi tagságra) és a birodalmi protektorátust egy örökös szövetséggel egyetemben. Bár nem mondja ki, de ezekkel a kondíciókkal a fejedelmi trón nem az egyik ág, hanem az egész dinasztia számára vált volna örökletessé. A kérdés fontosságára felfigyelt ugyan a régebbi szakirodalom,⁵ nem vonta le azonban a következtetéseket. Az 1595. évi szerződés a modern koraujkori nyugati államberendezkedések mintájára akarta átstrukturálni az erdélyi államot is örökletes királysággá, szuverén – azaz mindenkitől, így a rendektől is – független hatalomgyakorlással. A szerveződő politikai pártok ezen koncepciók mentén kristályosodtak ki; elég Kendi Sándor Szamosközy által lejegyzett szavaira utalni, amelyek szerint a padovások egy velencei mintájú államot

² *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen 1526–1690*, bearb. Roderich Gooss, Wien, 1911 (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs 9), 226–235. A szöveg magyar fordítását vö. BETHLEN Farkas, *Erdély története*, jegyz. KRUPPA Tamás, IV, Bp., 2006, 107–108.

³ Az egyezmény szövegét magyarul vö. *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1526–1790*, I-II, szerk. SINKOVICS István, Bp., 1965, 160–168.

⁴ „Superioritas penes caesaream maiestatem esset, liberamque Transilvanorum electionem ipsa ratam gratamque haberet. Nam etsi cupiendum nobis esset, ut successio locum suum haberet, cum tamen videam non esse in potestate caesareae maiestatis ut liberam electionem alicuius provinciae imperidat, hereditariam efficiat, neque Ungaros unquam permissuros ut Transilvaniae a visceribus regni avellatur abscissumque membrum sit, quin eos semper protestari sciam, existimarem non esse tam profunde hoc negotium intelligendum nedum tractandum.” *Carrillo Alfonz jezsuita-atyá levelezése és iratai (1591–1618)* I, kiad. VERESS Endre, Bp. 1906, 56.

⁵ *Okmányok és levelek az 1595–1598-ki prágai alkudozások történetéhez*, közli SZILÁGYI Sándor, *Történelmi Tár XXII* (1877), 149–239, Veress előző jegyzetben idézett forráskiadása, ill. a Carrillo levelezés második kötete; *Carrillo Alfonz jezsuita-atyá levelezése és iratai (1591–1618)* II, kiad. VERESS Endre, Bp., 1943, 95–99.

képzelték el kollektív irányítással. Ez arisztokratikus berendezkedést, azaz nem egyeduralmat jelentett volna egy általuk választott uralkodóval; a típus nem volt ismeretlen, többek közt a kortárs Bodin is említi *Az államról* című művében.⁶ Ez nyilvánvalóan összeegyeztethetetlen volt a Báthory Zsigmond környezetében vallott felfogással.

Visszatérve Báthory Andrásra: Jóllehet a Báthory család többi tagja a Kendi-Kovacsóczy féle csoportosulás oldalán találta magát, koncepcionálisan nem értett velük egyet. Ezt nemcsak a fentebbi levél mutatja, hanem az a szerződéstervezet is, amelyet András 1599-ben küldött Prágába, és amely a minket érdeklő részekben szó szerint megismétli azokat a követeléseket, amelyeket Báthory Zsigmond fogalmazott meg 1594 folyamán; hűségeskü a császárnak, amelyben ő és utódai elismerik annak magyar királyságát (és közvetve az Erdélyhez és a Részekhez való jogát), amelyet azonban hűbéri jog nélkül, vagyis szuverén uralkodóként tesz. Ez a hűségeskü feltétele: „Ioannis, Stefani, Christophori Bathoreum, cum omni proven-tu, iure, et antiquo usu, integra absolutaque maneat, ut semper, merum mixtumque imperium, liberamque iurisdictionem in ea habeat; ita tamen, ut suam caesaream regiamque maiestatem eiusdemque legitimos successores Ungariae reges, ipse et sui successores pro ipsorum legitimis regibus recognoscunt, ac recognitionis et fidelitatis iuramentum semper praestent; *citra tamen ius feudi, idque successores quidem tempore mutationis regiminis, tunc videlicet, quando possessionem provinciae acceperint, modernus autem princeps modo.*” [kiemelés tőlem – K. T.]⁷

A császári udvar ezekbe a súlyos feltételekbe 1594-ben is nagyon nehezen ment bele, amit egyrészt a katonai helyzet súlyossága indokolt, másrészt a szerződés feltételei között említett Habsburg menyasszony lehetőséget adott arra, hogy az örökösödésbe belevonják a dinasztiaát is. Végző soron, ha egy kis kerülővel is, de a fejedelemség és a Részek visszakerültek volna Habsburg fennhatóság alá. A két dinasztia között létrejövő magánjogi viszony hallatlan fontosságát nem lehet eléggé hangsúlyozni. Magyarország választási királyság (regnum electivum) volt, a magyar rendek szabad királyválasztó jogukkal élve választották az uralkodót. Éppen ezért, amint ezt a Bocskai felkelés kapcsán Károlyi Árpád hangsúlyozta, az uralkodó és a rendek közt a viszony *közjogi* jellegű volt.⁸ Az osztrák és a cseh rendek szabad királyválasztó joggal már nem rendelkeztek, és bár az összes tartomány rendjei előtt fel kellett esküdni a császárnak az ország törvényeire és a rendi jogok tiszteletben tartására, a Habsburgok családi patrimoniumként kezelték ezeket a területeket. Magyarországon egészen 1687-ig formálisan megvolt a rendek szabad királyválasztó joga.⁹ Visszatérve Erdélyre, a szerződés, amelyet el kellett ugyan fogadnia mind a magyar, mind az erdélyi rendeknek, a fejedelemséget illető öröklés kérdésében már kizárta őket. Ezzel magyarázható, hogy amikor a tárgya-

⁶ Szamosközy István *történeti maradványai*, IV, összeáll. SZILÁGYI Sándor, Bp., 1880 37, 40–41., Jean BODIN, *Az államról*, Bp., 1987 (Magyar Történelmi Emlékek II. 30), 129–130.

⁷ Archivio Segreto Vaticano (ASV) Fondo Borghese III, vol. 67B, fol. 303^r–304^v.

⁸ KÁROLYI Árpád, *Néhány történelmi tanulmány*, Bp., 1930, 275–278.

⁹ BARTONIEK Emma, *A magyar királykoronázások története*, Bp., é.n., 96–99.

lásokon felmerült ez a követelés, a császár azt válaszolta, hogy őt köti a magyar rendeknek tett eskü, és az ügyben ki kell kérnie magyar tanácsosai véleményét.¹⁰ Ők természetesen felmérték ennek jelentőségét, és kifogásokat emeltek. Talán azért adták végül a beleegyezésüket, mert az önálló erdélyi állam létét csak ideiglenesnek ismerték el, és a szerződés nem érintette közvetlenül a magyar rendek szabad királyválasztó jogát. Nádasdy tervezett, de meghiúsult 1595-ös erdélyi útja, amelynek során a Báthory Boldizsártól elkobzott egykori Nádasdy-birtok, a fogarasi szabad báróság ügyében is tárgyalt volna a fejedelemmel, talán nem függetleníthető a szerződéstől.¹¹ Adatok hiányában azonban ez csak feltevés.

A szerződésnek van még egy pontja, amely ugyan nem tartozik szorosan ide, de mivel nem függetleníthető témánktól, fontosnak tartom néhány mondat erejéig kitérni rá. Az 1595-ös szerződés VII. pontja kimondja, hogy Báthory Zsigmond mindenféle szavazati jog nélkül megkapja a birodalmi hercegi címet: „Ő szent felsége, amennyire rajta áll, idejében készséggel gondoskodik arról, hogy a Szent Római Birodalom is vállalja a felséges fejedelem és a neki alávetett területek védelmét és oltalmát, magát a fejedelmet és utódait pedig tüstént (szavazati és tanácskozási jog nélküli) birodalmi fejedelemként a birodalmi rendek közé emeli.”¹² Első látásra üres címnek tűnik, amelynek inkább presztízsértéke van; először a császár sem tudta mire vélni a kérést. A fentebb bővebben tárgyalt követelés mellett (nem számítva ide a házassági követelést) ezzel a feltétellel kapcsolatban viselkedett a leginkább tartózkodóan. Pedig van logika a fejedelem kérésében. A háború fő terhét a császár és rajta keresztül a birodalmi rendek viselték; ha a császár garanciát vállal, akkor a fejedelemség hozzáférhet ezekhez az erőforrásokhoz. Tudjuk, hogy bár a címet megkapta, a gyakorlatban a szerződésnek ez a pontja egyáltalán nem valósult meg. Érzékletesen árulkodik mindazonáltal a fejedelem gondolkodásmódjáról. Ha ehhez hozzáteszünk néhány, csupán az irodalom- és a jogtörténészek figyelmét felkeltő adatot, egy újabb izgalmas összefüggésre bukkanunk. Ennek megértéséhez vissza kell mennünk egészen az 1580-as évek elejéhez.

1583-ban Báthory István erdélyi fejedelem megerősítette a Thomas Bomel nagyszebeni szenátor által még 1560-ban kidolgozott szász jogkönyvet, röviden a *Statutát*, amely akkor egyedülálló módon közvetlen jogforrásként a római jogot jelölte meg. Jogtörténészek felhívják a figyelmet, hogy Báthory ennek a jogkönyvnek az elfogadásával, amely tehát az erdélyi szászok életét szabályozta, a császári jogot (*ius imperiale*) országában tételesen érvényesülő jogként ismerte el.¹³ Alig telt el tíz év, amikor a gyulafehérvári udvar kegyeit kereső jeles humanistánk, Baranyai Decsi János 1593-ban kiadta *Syntagma* című munkáját, amely a hazai jog és a birodalmi jog egyesítésének monumentális kísérlete volt.¹⁴ Baranyai hat különböző

¹⁰ Carrillo II, 95–99.

¹¹ BETHLEN Farkas, *Erdély története* IV, jegyz. KRUPPA Tamás, Bp., 2006, 122.

¹² BETHLEN IV, 109.

¹³ *Magyar jogtudósok*, szerk. HAMZA Gábor. Bp., 1999, 45.

¹⁴ Ioannis DECSI BAROVII, *Syntagma institutionum iuris imperialis ac ungarici...* Claudiopoli, 1593.

forrást használt, köztük a *Quadripartiumot*, a *Tripartitum* javított változatát, éppen a közelgő országegyesítésre való tekintettel. Ez a munka kéziratban maradt, Baranyai Decsi azonban hozzájutott, és beledolgozta munkájába. Máig nem teljesen világos, ki rendelte meg a Syntagmát; azt tudjuk, hogy eredetileg wittenbergi professzort akartak megbízni, de az nem vállalta. Így maradt a munka az éppen ekkor peregrinusként Németországban tanuló Baranyai Decsire. Abban a rendkívül szerencsés helyzetben vagyunk, hogy maga Baranyai Decsi vall Jakob Grynaeusnak írott levelében az okokról, amelyek hatására elkészítette a művet: „Évekkel ezelőtt felkértek hazájukban nagy tekintéllyel rendelkező nemesurak, hogy adjam át hazai jogunkat [bizonyos jogtudósoknak], vessék össze azt a ius civilével, mégpedig olyan célból, hogy *Magyarország, amint közös hatalom alatt áll a német birodalommal, jogában is kapcsolódjék ahhoz.*” [kiemelés tőlem – K. T.]¹⁵ Bizonyosnak tartom, hogy amikor erdélyi részről megfogalmazódott a birodalmi hercegség és a birodalmi protektorátus gondolata, mint követelés, Báthory Zsigmond illetve tanácsadói erre az erdélyi jogtudósok által már kimunkált jogi keretre támaszkodtak; a protektorátust tehát egy, a császárral magánjogi viszonyba kerülő, német anyanyelvű alattvalókkal is rendelkező uralkodó kérte. Talán az sem véletlen, hogy a *Syntagmát* Baranyai Decsi éppen a fejedelemnek ajánlotta. Természetesen nem állítom azt, hogy Báthory István azért fogadta el a *Statutát*, mert meglátta benne az utód által megragadott lehetőséget, de azt nyomatékosan hangsúlyoznám, hogy ezzel a ponttal, ahogy a többivel is, az utód új, eddig nem járt ösvényre lépett. Az 1595. évi Habsburg-Báthory szerződés nem egyszerű házassági szerződés, nem pusztán egyezmény volt, mint a gyalui, nyírbátori, a speyeri, és nem is béke, mint a váradi, hanem egy olyan jól átgondolt szövetségi szerződés, amely hosszú időre rendezni akarta a királyi országrész és a fejedelemség viszonyát, megszabva annak jogi és politikai keretét.

A szerződésben kialakított titulust (princeps) a későbbi erdélyi fejedelmek magától értetődő természetességgel használták. És talán az sem véletlen, hogy a nikolsburgi békében Bethlen Gábor is kieszközölte magának a birodalmi hercegi címet; valószínűleg nem nosztalgiából és nem is pusztán presztízis okokból. Bethlen a Protestáns Unió szövetségese volt, de ugyanakkor nyitva hagyta a kaput a Habsburgokkal való kiegyezés előtt is (például tervezett házassága Cecília Renátával).

Arra senki sem gondolt, hogy mint annyi szerződés, az 1595-ös is írott malaszt marad. A fejedelem már 1596-ban megpendítette a lemondás gondolatát, gyakorlati lépésekre azonban csak 1597 elején megejtett prágai útja során került sor. A kulcsszereplő ezúttal is Alfonso Carrillo, a fejedelem jezsuita diplomatája volt. Ezekről a tárgyalásokról Szilágyi, Veress és Szilas László jóvoltából már sokat

¹⁵ „Ante multos annos rogatus ego fueram a generosis et nobilibus quibusdam hominibus magna auctoritate domi suae praeditis, uti ius nostrum ungaricum doctoribus quibusdam iuris darem, ut cum iure civili conferrent ita conferrent, uti sicut imperio ita iure quoque Ungariae Germaniae copularetur.” *Johan Jacob Grynaeus magyar kapcsolatai*, kiad. SZABÓ András, Szeged, 1989 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 22), 57.

tudunk,¹⁶ ezért csak a legszükségesebbekre szorítokozom. Báthory lemondási szándéka teljesen váratlanul érte az udvart. Minden felborulni látszott; a házaspárnak nem született gyereke, nem volt tehát törvényes utód. De ki legyen akkor Erdély ura? A legelső, és legkézenfekvőbb válasz az volt, hogy a feleség, Mária Krisztierna. A császár anyján, Mária főhercegasszonyon keresztül próbálta megváltoztatni a távozni szándékozó fejedelemasszony elhatározását, hiszen dinasztikus érdekek forogtak kockán. Mária, aki csak a családfő utasítására egyezett bele lánya házasságába, minden bizonnyal megkönnyebbült. Nem tudunk arról, hogy hevesen próbálta volna rávenni lányát a maradásra. Új jelöltet kellett tehát keresni.

A probléma kettős volt; egyrészt családi, másrészt politikai. Ami a családi vonatkozásokat illeti, Mária Krisztierna távoztával, aki az általa kiadott oklevelek tanúsága szerint a princeps címet viselte, éppen úgy, mint férje, Rudolf császár közvetlen családtagjai, azaz öccsei, a főhercegek kerültek előtérbe. Pontosabban Miksa főherceg, őt szánták ugyanis a fejedelem utódjául; tervezett erdélyi útjára már 1598 folyamán sor került volna, megérkezéig császári biztosokat küldtek, akiknek az volt a feladatuk, hogy egyrészt feleskessék a császár hűségére a tartományt, másrészt felmérjék az országot.¹⁷ A jogalap az 1597. december 23-án elfogadott szerződés volt, amely részletesen leírta, hogy a leköszönő fejedelem milyen feltételekkel adja át az országot.¹⁸ Az udvar aggályosan ügyelt arra, hogy megkapja a rendek beleegyezését, hisz a két évvel ezelőtti szerződés csak abban az esetben rendelkezett, ha a fejedelem a török miatt elveszti az országot, arra az esetre viszont nem tartalmazott útmutatást, ha egyszerűen otthagyja, mint ahogyan megtörtént. A döntés nehezen született meg; a császári tanácsosok lassúsága és bizonytalansága nemcsak az újabb egyezményt tető alá hozó Carrillót ejtette kétségbe, hanem Cesare Speciano prágai pápai nuncius rosszallását is kiváltotta, aki szerint ha így haladnak a dolgok, Erdély elvesz a császár és a katolicizmus számára. 1597. október 26-ai levelében Bartholomaeus Pezzen, akit a következő évben Erdélybe küldtek császári biztosként a tartomány átvételére, aggódva írta a Titkos Tanácsnak, hogy itt a vissza nem térő alkalom, vegye végre a kezébe a kormányzat a tartományt, ne legyen szűkmarkú, hanem egyezzen meg minél gyorsabban a fejedelem képviselőjével, Alfonso Carrillóval.¹⁹

Ez a bizonytalanság lehet az oka, hogy a december 23-ai szerződés jellemző módon nyitva hagyta a legfontosabb kérdést; hogyan nevezzék Erdély jövődő urát? Mi legyen a titulusa? Princeps? Gubernator? Jellemző, hogy a szöveg az utóddal kapcsolatban több ízben is succesorról aut gubernatorról, azaz két, egymást kizáró

¹⁶ SZILAS László, *Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599)*, Bp., 2001, 83–91.

¹⁷ Erről legújabban vö. NAGY Gábor, *Miksa főhercegre várva. Rudolf erdélyi biztosainak két jelentése 1598 májusából*, Sz 2007, 1557–1589.

¹⁸ GOOSS, 241–257.

¹⁹ BETHLEN IV, 122.

dologról beszél.²⁰ A bizonytalanságot nem csak az okozza, hogy az udvarnak nem volt kikristályosodott véleménye a fejedelemség berendezkedését illetően – erre egyszerűen nem volt idő sem, mint látni fogjuk – hanem talán az is, hogy maga a terminológia is alakulóban volt. Erre igen szemléletes példa Cosimo Concini prágai firenzei követ szóhasználata; az ő számára egy város vagy egy vár, illetve esetünkben a fejedelemség irányítása is governo, kormányzás, és governatore, aki ezt csinálja. Ugyanakkor Mihály vajda esetében hangsúlyozza, hogy Báthory András félreállításával nagyot csalódott, mivel a császár csak kormányzói (governatore) megbízást adott, jóllehet ő helytartó (luogotenente) szeretett volna lenni.²¹ Concini szemében tehát a helytartónak nagyobb a hatalma; az sem zavarja, hogy Mihály rangban meg sem közelítette Mária Krisztiánát vagy Miksát, akiket pedig gubernatoréknak, ill. governatricéknak nevezett. Ez arra utal, hogy sokszor nem is maga a tisztség volt a fontos, hanem a rang. Mert pl. Miksa esetében soha nem mulasztja el hozzátenni, hogy archiduca illetve re, amíg az le nem mondott a lengyel királyi címről, míg Mihály pusztán vaivoda volt.

A kormányzói tisztség nem volt ismeretlen a magyar és az erdélyi történelemben. Hunyadi János gubernátor volt, mivel V. László Ausztriában élvezte II. Frigyes vendégszeretetét, így nem tudta kormányozni az országot. I. János mellett a kormányzói címet viselte Lodovico Gritti. Ezzel szemben a gyermek János Zsigmond mellett Fráter György helytartóként, locumtenensként irányította az országot, aki mellett ráadásul ott volt az örökké féltékeny anyakirályné, Izabella is. Izabella régensként uralkodott, János Zsigmond nevében bocsátva ki rendeleteit. A Báthory korszakból is ismeretes egy kollektív kormányzási mód, a hármass tanács, őket praeseseknek vagy triumvirnek hívták, majd a rendek elégedetlensége miatt 1585-től egy gubernátort, Ghiczy Jánost nevezett ki Báthory István király. A királyi országrészen a kormányzó Mátyás főherceg rendeleteiben a princeps mellett az archidux és egyéb családi címeit használta, tehát nem titulálta magát gubernátornak vagy locumtenensnek, igaz, ez utóbbi már foglalt volt, mivel azt a Helytartóság élén álló általában egyházi személy (az esztergomi érsek) viselte.

A két tisztséggel kapcsolatban még két adatot említek; mindkettő Mátyás főherceghez kötődik. Az egyiket Ember Győző idézi. Kormányzattörténeti monográfiájában írja, hogy Mátyással kapcsolatban az 1608. év kapcsán két terv is megfogalmazódott. Az egyik szerint őt választanák nádornak; ez mint ismeretes, rendi intézmény volt, I. Ferdinánd éppen ennek kiváltására hívta életre a Helytartóságot. Ha ez sikerül, megszűnt volna ez a rendkívül fontos intézmény, amelyet egyébként 1562 és 1608 között nem is töltöttek be.²² (A nádori tisztség Habsburgok által történő kisajátítására csak a 18. században kerül sor.) A másik elképzelés az volt,

²⁰ „Et ad haec omnia, quae suae maiestati secundum haec pacta praestanda sint, sese ac suos successores obligabit, sequē ut successor aut gubernator, qui in Transilvaniam venturus sit, quod primo quoque tempore curatoram se sua maiestas promittit...” Gooss, 249.

²¹ Archivio di Stato di Firenze (ASF) Archivio Mediceo (AM) b. 4355, fol. 146^v–147^r, 152^r, b. 4356, fol. 421^r.

²² EMBER Győző, *Az újkori magyar közigazgatás története*, Bp., 1946, 103.

hogy nevezzék ki Mátyást főkormányzónak teljhatalommal. A kinevezést Rudolf aláírta, a rendek elfogadták, a tisztséget 1606-tól be is töltötte. Ennek oka a császár és a főherceg említett ellentéte volt, amelyek olyan mértékben kiélesedtek, hogy ez utóbbi megtagadta az engedelmességet, sőt az osztrák és a magyar rendek támogatását maga mögött tudva bejelentette igényét a magyar trónra. A helyzet megoldására Rómából érkező Millino pápai legátus 1608–1609. évi iratai között találunk egy levelet, amelyet Mátyás főherceg az osztrák rendeknek küldött, és amelyben a főherceg szokásos címei között megtaláljuk a gubernator regni Hungariae-t, tehát nemcsak tervezte, hanem a gyakorlatban is használta a titulust.²³ A cím felvétele a hatalom egy kiteljesedettebb formájára, azaz a királyi hatalomra bejelentett igényt fejezte ki. Mátyás és tanácsadói ezzel egyértelmű különbséget tettek a helytartó (locumtenens) és gubernátor között. Az előbbi, mint láttuk, a 16. század folyamán igen erőteljesen töltődött fel olyan jelentéstartalommal, amely a hivatali apparátus egyik csúcsvezetőjét, de annál nem többet, jelöl. Nem volt tehát alkalmas arra, hogy általa a királyi hatalom elnyerésének szándékát kifejezzék.

A fentebbieket Miksa erdélyi berendezkedésének tervére vonatkoztatva a következőkben foglalhatjuk össze. A magyar történelemben és az erdélyiben is a gubernator egyszemélyi vezető (most tekintsünk el Grittitől, akit a Porta oktrojált János királyra). Hunyadi és Ghiczy az uralkodó *távollétében* kormányoztak. Ugyanezt a szerepet szánhatták Miksának, de fontos volt megkülönböztetése a Pozsonyban székelő helytartótól, mert annál rangban magasabb volt. Ugyanakkor az udvarban fontosnak tartották, hogy az erdélyi rendek előtt hangsúlyozzák a kontinuitást a hatalomátvétel előtti korszakkal. Erre a többrétű feladatra kitűnően megfelelt a gubernatori cím. A fejedelemségbe küldött császári biztosok 1598. évi útjának iratanyagát nagy részben publikáló Szilágyi a források alapján következetesen kormányzóról beszél, az általa hivatkozott levelek azonban – itt most csak azokról tudok beszélni, amelyeket sikerült kézbe vennem – nem egyértelműek. II. Rudolf instrukciója valóban gubernátorról beszél, csakhogy az 1597. évi szerződésre célozva ugyanakkor successorról is; „Nos autem consultius tum ipsius Dilectioni, tum provincia, tum augustae domui nostrae iudicare ut ibi non tantum in gubernatione ad tempus, donec quid certius de certo *gubernatore aut successore* statutum fuerit, sed etiam in posterum, quod ipsi ad dignitatem conservandam et ad subditorum solatium expedientius sit, in provinciam maneat.” Néhány sorral feljebb azonban egyértelmű a megfogalmazás: „Et cum pactis illis de gubernatore qui indigena sit, constituendum cautum fuerit, iam *regis Hungariae filium serenissimum archiducem Maximilianum* fratrem nostrum charissimum, qui merito pro indigena habeatur, *gubernatorem designandum* [kiemelések tőlem – K. T.] in quo acceptando minus movere difficultatis possint, quod iisdem qui hactenus adhibiti fuerunt, consiliariis

²³ ASV Fondo Borghese I, vol. 641, fol. 145^v–147^r. Vö. még II. Rudolf császárnak a magyar rendekhez írt 1608. június 25-én kelt levelét, amelyben átadja a koronát, a klenódiumokat Mátyás főhercegnek és kinevezi moderátor et gubernatornak. ÖStA Hofkammer Archiv (HKA) Hoffinanz Ungarn, r. Nr. 95, fol. 170^r–173^v.

usurus sit.”²⁴ A második szövegrészlet a főherceg személyét eléggé furcsa módon halott apja fiaként határozza meg.

Furcsa, de nem előzmények nélküli; hasonló megfogalmazással 1563-ban találkozunk az I. Ferdinánd és János Zsigmond közti tárgyalások kapcsán. Az adatot Bethlen Farkas műve őrizte meg, aki a szatmári béketárgyalásokról írva idézi Ferdinánd magyar király érvelését, amely szerint János Zsigmondnak azért kell lemondania a Néhai János, Magyarország, Dalmácia, Horvátország felséges királyának a fia (Serenissimi quondam Joannis Regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae filius) címről, és megelégednie az Erdély fejedelme (Dux Transylvaniae) címmel, mert ezt használták egykor Magyarország királyainak fiai is, például IV. Béla fia, István 1268-ban az Erdély fejedelme címet használta. Ferdinánd illetve tanácsadói csak azt hallgatták el, hogy a dux címet, amely egyébként csak a királyi családtagokat illette meg, ebben az időszakban a trónörökös után következő királyi hercegek használták boszniai hercegeként, majd pl. macsói bánként. A későbbi V. István Erdélyt éppen ekkor nem duxként, hanem *junior rex*ként kormányozta.²⁵ A junior rex cím tehát a trónörököst illette meg, ezért követelték János Zsigmond megbízottai – akik tisztában voltak azzal, hogy ő a halott (quondam) és a váradi békében I. Ferdinánd által is elismert I. János magyar király fia –, hogy uruk használhassa a rex címet. Hallatlanul érdekesnek tartom, hogy több mint harminc év után újra felbukkan ez az elképzelés, éppen Erdéllyel kapcsolatban, és hogy ezt felhasználják az erdélyi fejedelemséggel kapcsolatban megfogalmazott jogigényükhöz. Sőt, a császár ehhez még azt is hozzátette, hogy éppen emiatt Miksa joggal tekinthető magyarnak (indigena), vagyis az erdélyi alattvalók erdélyi, értsd magyar kormányzót fognak kapni. Vagy még magasabb rangú személyt, hisz szövegünk gubernator aut succesorról beszél.

Báthory István halála után a lengyel trónra pályázó jelöltek között találjuk Miksa főherceget, akit a lengyelek egy része meg is választott királynak, aki fel is kérekedett, hogy elfoglalja jogos jussát. Ehelyett az 1588. év folyamán kénytelen volt Zamoyski lengyel főkancellár, és nem utolsósorban a Báthory Boldizsár vezette erdélyi csapatok jóvoltából, hónapokig tisztességes fogságban „sínylődni”, amíg megfelelő biztosítékok után szabadon nem engedték. Ám a probléma ezzel nem oldódott meg, Miksa ugyanis nem volt hajlandó lemondani a lengyel királyi címről; az ezzel kapcsolatos gyakran zsákutcába jutó tárgyalások hosszú évekig tartottak, komolyan megterhelve a két ország, a Habsburg birodalom és a lengyel királyság viszonyát. Ha tehát Miksa megjelenik Erdélyben, az rögtön kiváltja a lengyelek ellenlépéseit, akiket nem lehet ezek után meggyőzni arról, hogy a főherceg következő lépése nem a lengyel trón elfoglalása lesz. Ráadásul, mint köztudott, Mátyás helyére lépve 1596-ban ő lett a császári seregek főparancsnoka Felső-Magyarországon. De ez még csak a probléma egyik része volt; a másik a családon belül keresendő. A kér-

²⁴ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1597–1601)* IV, kiad. SZILÁGYI Sándor, Bp., 1878, 139.

²⁵ BETHLEN Farkas, *Erdély története* II, jegyz. KRUPPA Tamás, Bp., 2002, 240.

déssel foglalkoztam már egy korábbi tanulmányomban, ezért csak a legfontosabakra térek ki.²⁶

Közismert, hogy a Prágában székelő családfő, II. Rudolf magyar és cseh király, német-római császár és a Bécsben berendezkedő, és a királyi országrészt a gyakorlatban irányító Mátyás főherceg viszonya nem volt harmonikus. A feszültség még a 80-as évek közepén keletkezett köztük, amely az évek múlásával tovább mélyült (Bruderzwist). A személyes ellenérzéseken túl a Habsburg birodalom jövőjével kapcsolatos eltérő nézetek is elválasztották őket. Az ellentétek természetesen politikai köntösben jelentkeztek; Rudolf féltékenyen figyelte Mátyás lépéseit, mert attól tartott, ami egyébként később be is következett, hogy öccse önállósítani fogja magát, miután kiépítette helyi kapcsolatait az osztrák és a magyar rendekkel.

Fordítva, Mátyás is gyanakodva figyelte bátyja minden lépését. Amikor tehát napirendre került az erdélyi fejedelemség sorsa, illetve megtudta, hogy oda II. Rudolf fiatalabbik öccsét, Miksát szánja, mindent megtett annak érdekében, hogy ezt megakadályozza, mivel ebben – joggal – az ő félreállítására tett első lépést látta. Ha Erdély Miksa kezébe kerül, az ő hatalma lesz kevesebb, hisz ezután könnyen a királyi országrész vezetése is öccse kezébe csúszhat át. Talán erre utal Miksa 1597. november 25-én a császárhoz intézett levele, amelyben öt pontban sorolja fel az erdélyi megbízatással kapcsolatos feltételeit. Ezek közül a legfontosabb és legérdekesebb az első pont, amelyben leszögezi, a fejedelemségbe Rudolf megbízottjaként megy, nem pedig úgy, mintha családi örökségét venné át, vagyis létezett olyan elképzelés is, amely Magyarországot, pontosabban annak a keleti részén megszerveződött államot családi patrimoniumként kezelte volna.²⁷ Ráadásul éppen az 1597. évben folytak házassági tárgyalások a Medici ház és a császár között. A kiszemelt menyasszony Ferdinando de' Medici egyik unokatestvére, Mária lett volna. Az ügy komolyságát jelzi, hogy a Medici levéltárban egy teljes kötetet tesz ki az ügyben a nagyherceg és prágai követe közti levélváltás.²⁸ A tárgyalások évekig elhúzódtak, az olaszokat néha már-már az örületbe kergette a császár közismert lassúsága és határozatlansága, de ami a mi szempontunkból igazán fontos, a házassági tárgyalások állandó témája volt, hogy ha nem a császár házasodik, akkor valamelyik öccse, de mindig hozzátették, hogy ez esetben a vőlegény lesz a császár utódja. A fentebbiekből sejthető, hogy Mátyás főhercegé mellett, vőlegényként időről-időre szóba került Miksa neve is. A nagyherceg egyik levele minden kétségünket eloszlatja; 1597. június 10-én azt írta, hogy ő nem kedveli túlságosan Mátyást, mert vallási szempontból gyanús, de azt sem érti, hogyan gondolja a császár azt, hogy örököséül inkább Miksát, vagyis a fiatalabbik Habsburgot jelöli, felrúgva

²⁶ KRUPPA Tamás, *Tervek az erdélyi kormányzás megszerzésére 1601–1602-ben (Erdély és a Gonzaga dinasztia kapcsolatai a 16.-17. század fordulóján)*, Hadtörténelmi Közlemények, 2002, 281–308.

²⁷ EOE IV, 17.

²⁸ ASF AM b. 4354, *Negotiatione dell'accasare la principessa Maria con l'imperatore o col fratello successore.*

a primogenitura elvét.²⁹ Mátyás joggal érezhette az 1597. év folyamán, hogy sarokba szorították; nemcsak magyarországi pozícióit veszélyeztetik, hanem még örökségétől, a császári címtől is el akarják ütni.

Felmerült egy igen érdekes megoldás is; még az 1597. évi tárgyalások folyamán Carrillo, de később a trónjáról lemondott Báthory Zsigmond is azt javasolta, hogy Miksa főherceg ne csak országát vegye át, hanem vegye feleségül Mária Krisztiennát is.³⁰ Így tulajdonképpen egy Habsburg házaspár kerülne Erdély élére, és az eredeti szerződés sem csorbulna, hisz az uralkodói jogokat eddig is a feleség birtokolta. Az adat azért becses, mert az eddigi szakirodalom Szamosközy nyomán kizárólag Báthory Andrást emlegette férjjelöltként, jóllehet Carrillo levelezése régóta rendelkezésre áll, de azért is, mert ez megvilágítja az erdélyi kormányzósággal kapcsolatban megfogalmazódó elképzelések hátterét. A fentebb idézett latin szövegben szereplő successor kifejezés tehát a birodalom majdani örökösére, Miksa főhercegre, a néhai II. Miksa császár és magyar király fiára utal.

Ahhoz azonban, hogy Miksát a császár „helyzetbe” tudja hozni, meg kellett szabadulnia a lengyel királyi cím egyre nehezebben viselhető terhétől, amire sor is került. Firenzei források szerint Rudolf szabályosan megparancsolta öccsének, hogy mondjon le a királyi címről. A nagyherceg levelei pedig egyértelművé teszik, hogy a lemondás és az erdélyi szerepvállalás ok-okozati kapcsolatban van egymással.

A fentebb tárgyalt konfliktusok nem maradtak rejtve Carrillo előtt sem, aki személyesen ismerte a térség szinte mindegyik kulcspozícióban lévő szereplőjét, II. Fülöptől kezdve a pápán, Rudolfont, a főhercegeken át az erdélyi és magyar politikai elitig, kivéve urát, a neki is meglepetéseket okozni tudó Báthory Zsigmondot. A helyzet mély ismeretéről és megértéséről árulkodik a jezsuita két igen érdekes kiadatlan levele. Az egyikben, amelyik 1598. február végén kelt, még azt írta, talán jobb lenne, ha nem Miksa főherceg, hanem Karl von Burgau, aki németalföldi helytartó volt 1596-ban, kerülne Erdélybe.³¹ Burgau rokonságban állt a Habsburg családdal, ekkor már ígéretesen alakult katonai karrierje, ami nem volt mellékes egy évek óta háborúban álló ország szempontjából, és úgy tűnik, nem keveredett bele azokba a konfliktusokba, amelyek mélyen megosztották a Habsburg családot. Carrillo nem mondja ugyan ki, de nyilván arra gondolt, hogy a gróf személye nem osztaná meg úgy az erdélyi rendeket, mint Miksáé. Lehet, hogy ez pusztán Carrillo ötlete volt, mindenesetre néhány hónappal későbbi, áprilisi levelében már csak Miksa neve szerepel (talán Burgau túlságosan jelentéktelen figura volt ebben a játszmában.) A jezsuita azért hű maradt magához; jobb lenne, írta, ha Mária Krisztierna egyelőre maradna, mivel őt ismerik és elfogadják az erdélyiek, ami Miksáról nem mondható el. Helyébe, mint látni fogjuk, Giorgio Basta lépett. Burgau erdélyi kormányzóságának terve két évvel később újra felbukkant, néhány hónapig (1600. május-június) maradt napirenden, mivel Mihály vajdára egyre nagyobb gyanakvással tekintettek. Utána jövőbeli felső-magyarországi főkapitányként kezd-

²⁹ ASF AM b. 4361, fol. 419^r.

³⁰ Carrillo I, 195–196, ASF AM b. 4469, fol. 411^r.

³¹ ÖStA HHStA Habsburgisch-Lothringische Hausarchiv (HA), nr. 85.

ték emlegetni, hogy aztán személyét végképp ejtsék magyarországi illetve erdélyi szerepvállalással kapcsolatban.³²

Már Torre 1598. évi jelentései tudósítanak arról, hogy melyek voltak a legfontosabb erdélyi feltételek cserébe Miksa kormányzóságáért; a vallás szabad gyakorlata, az ország szokásainak és törvényeinek tiszteletben tartása. Ez világos beszéd volt, és egyúttal egyértelmű jelzés az udvar felé, hogy a rendek beleszólást követelnek az ország kormányzásába. E feltételek az események alakulásától függően bővülnek majd újabb és újabb követelésekkel, amint azt később látni fogjuk. A biztosok négy dologban kérték Zsigmond segítségét; viselkedjen úgy, mint egy fejedelem. Nihil, írta röviden és tömören a fejedelem reakcióját illetően a gróf. Maradjon a tartományban Miksa megérkeztéig. Nihil, írta újfent. A harmadik kérés Jósikára vonatkozott. Végül a negyedik a császárnak teendő hűségeskü a rendek részéről, azaz a december 23-ai szerződés ratifikálása.³³ A rendek végül felesküdtek, többek közt a szabad vallásgyakorlásra és a szerződés szerinti otódlásra, azaz, hogy a trónt és vele a fejedelemséget átadják a császárnak. De nemcsak Zsigmond volt kelletlen, a biztosokról sem mondhatjuk el, hogy mindent megtettek volna az erdélyiek bizalmának megnyeréséért. Nem engedtek beleszólást munkájukba, nem kérték ki, illetve nem fogadták meg tanácsaikat, aminek néhány hónap múlva súlyos következményei lettek.

Mindazonáltal lelkiismeretesen elvégezték a rájuk bízott feladatot. Munkájuknak két fontos eredményét kell kiemelnünk. Az egyik a fejedelem kancellárjának szó szerinti kiiktatása volt az erdélyi politikából. Sigismondo della Torre gróf, Mária Krisztierna udvarmesterének beszámolójából tudjuk, hogy a két császári biztos, Pezzen és Szuhay püspök külön is megkérték a fejedelmet, vesse börtönbe Jósikát. Ez meg is történt, kihallgatták, ahol részletes vallomást tett, majd utána gyorsan kivégezték, mivel Zsigmond, akinek a beleegyezésével került oda, megpróbálta kiszabadítani. Veress Endre jóvoltából rendelkezésünkre áll a részletes bűnlajstrom, ahol gyilkossági kísérletektől, mérgezés, a fejedelemasszony pisztoly által történő meggyilkolása, a fejedelmi trón megkaparintásának tervéig minden szerepelt. Ráadásul a kancellár vagyona révén, amelyek között bányák is szerepeltek, komoly gazdasági háttérrel rendelkezett, potenciális veszélyforrás volt. A mi szempontunkból a legfontosabb, hogy Jósika, erre a biztosok írásos bizonyítékot is találtak, mindent megtett, hogy Miksát távol tartsa a fejedelemségtől. Az ő kiszemelt jelöltje nem is annyira maga, mint inkább a császár szövetségese, Mihály vajda volt. Működésük másik kézzel fogható eredménye a fejedelemség jövedelmeinek felmérése volt. Ezt a fontos iratot a közelmúltban publikálta Oborni Teréz; ő 1598-ra teszi az amúgy kelet nélküli iratot, amely szerint Erdély kiadásai, amelynek 90%-át a katonai kiadások vitték el, kb. 10%-ával haladták meg a bevételeit.³⁴

³² ASF AM b. 4356, fol. 190^r, 208^v, 262^r.

³³ ÖStA HHStA HA, nr. 76.

³⁴ OBORNI Teréz, *Erdély kincstári bevételei a 16. század végén*, TSZ, XLVIII (2005), 337–345.

1598-ban úgy tűnt tehát, hogy végre-valahára a Habsburg dinasztia birtokába kerül a keleti országrész is. Prágában nem sokáig örülhettek a friss szerzeménynek; a csapás onnan érkezett, ahonnan a legkevésbé várták; senki nem számolt Báthory Zsigmond elégedetlenségével, aki tulajdonképpen semmit nem kapott meg – két lepusztult sziléziai hercegséget leszámítva – mindabból, amit kialakított. Ahogy lemondása, úgy a visszatérése is váratlanul érte a császári udvart. És még ez volt a kisebbik rossz; amibe Prágában gyorsan belenyugodtak, és újra tárgyalóasztalhoz ültek. Nem volt könnyű dolguk, mivel a Szentszék – amely semmiképpen sem akarta, hogy az egykori fejedelem bíborosként megjelenjen és letelepedjen Rómában (Nicolini római firenzei követ szerint Zsigmond ügynökei már palotát néztek az Örök Városban uruk számára) – amellet kardoskodott, hogy maradjon inkább a fejedelemségben.³⁵

Torre gróf (de említhetjük a bizottság vezetőjét, Bartholomaeus Pezzent is) már hónapokkal korábban gyanította, hogy Zsigmond kelletlensége, passzivitása az általa üzött kettős játékot leplezi. Igaza volt, hisz ekkor már megbízottai útján tárgyalásokba bocsátkozott a Báthory testvérekkel, Andrással és Istvánnal. Levelének második felében ugyanis azt ígérte Mária főhercegnének, hogy Báthory András levelét és küldötteinek orációját amint megszerzi, elküldi. Arról az orációról, illetve levelekről van itt szó, amelyekben András arra kérte unokaöccsét, hogy tekintettel a Báthory családra, ne adja át a hatalmat a császárnak, azaz az 1595. évi januári Habsburg-Báthory szerződéshez hasonlóan most ne zárja ki az örökösödésből a családját, hanem ellenkezőleg, vonja be őket. A későbbi események fényében azt mondhatjuk, nem hiába kérte. A fejedelem, ha azzal nem is volt tisztában, mi vár rá Sziléziában, és hogy a kialakított pénzt sem kapja meg, azt pontosan tudta, hogy a Habsburg kormányzat nincs abban a helyzetben, hogy elegendő pénzt és katonát bocsásson Miksa rendelkezésére. Tökéletesen tisztában volt az erdélyiek békevágyával és a Porta szándékaival is. E nehézségek ismeretéről tanúskodik Torre júniusi levele is a főhercegnéhez, hogy pénz nélkül már csak Isten segítségével bízhatnak.

Említettem, hogy Zsigmond visszatérése csak a kisebbik rossz volt. A nagyobbik, hogy Báthory, újfent becsapva szinte mindenkit, kibékült unokaöccseivel, Andrással és Istvánnal, az előbbi pedig utódául jelölte. A megdöbönt rendek, mi mást tehettek volna, megválasztották az új fejedelmet. Most vált világossá, hogy létezett egy „B” terv is, amely szerint Erdélyt a Habsburgok helyett családjának adja, Mária Krisztiernát pedig, miután elvált tőle, feleségül veszi unokaöccse, András. Házassági tanácsadásban úgy tűnik, felettébb kreatív volt. A prágai udvar hallani sem akart erről a házasságról, Rómában azonban másként gondolták; a Sancta Rota által lefolytatott válási eljárás során Carrillo beadványára támaszkodtak, aki az egykori erdélyi nunciussal, Alfonso Viscontival együtt azt javasolta, hogy a diszpenzáció megadása után Mária Krisztiernát gyorsan adják hozzá a bíboroshoz,

³⁵ ASF AM b. 4361/A, fol. 478^v.

mert ezáltal megmenthető lenne a gyengécske erdélyi katolicizmus.³⁶ Említettem már, hogy András ugyanazokkal a feltételekkel óhajtott trónra lépni, mint amelyet Zsigmond alkudott ki magának. Cserébe hűséget esküdött, török elleni harcot, egyszóval mindent megígért cserébe a császári jóváhagyásért.

Prágában rögtön felmérték, hogy ez az 1595. évi szerződésben foglalt rendezés megsemmisítésével lenne egyenlő. A következőképpen fejezte ki ezt egy Germanico Malaspina lengyelországi pápai nuncius környezetéből származó névtelen jelentés: Zsigmond a szerződéssel és a házassággal nemcsak hogy inkorporálta (incorporata) Erdélyt a magyar királyságba, hanem egyúttal a Habsburg-háznak adományozta (donata). Most az új fejedelem és a rendek vissza akarják ezt csinálni (discorporazione), sőt, mivel András lengyel támogatást élvez, ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy Erdélyt török támogatással Lengyelország inkorporálja.³⁷ A lengyel diplomáciának Havasalfölddel és Moldvával kapcsolatos aspirációi mellett a szakirodalom³⁸ újabban ezt a kiadott forrásoknak köszönhetően egyébként régóta ismeretes tényt hangsúlyozza, vagyis hogy északi szomszédunknak az étvágyát nem elégítette ki a két román vajdaság, hanem emellett Erdélyt, sőt kárpátaljai területeket is érdekszférájába akart vonni. Ezt a törekvést koronázta volna siker, ha Báthory Andrásnak sikerült volna megszilárdítania pozícióit. Nyilvánvaló, hogy a lengyel diplomácia lépései mögött Báthory István egykori támogatója, neveltje, Zamoyski állt, aki tulajdonképpen a „nagy” Báthory Istvánt próbálta utánozni, azaz a fejedelemség és Lengyelország egyesítését a két román vajdasággal, csak éppen fordítva.

Nem mondhatnánk tehát, hogy a főkancellár forradalmian új elképzeléssel állt volna elő; sőt 1491-ben, a Mátyás király halála utáni zűrzavaros helyzetben egyszer már felmerült egy ehhez hasonló elképzelés, amely II. Ulászló testvérének, és a magyar trónért folytatott harcban riválisának, János Albertnek a köréből származott, hogy ti. Erdélyt adják neki. A népes Jagelló családból egyedül neki nem jutott akkor semmi a családi osztozkodásból, illetve nem volt kilátása semmilyen rangjához illő birtokra.³⁹ Elmondható tehát, hogy a Báthory András alakjában megtestesülő fenyegetés alaposan felfegyverkezett jogi és történeti argumentumokkal.

A lengyel támogatás végül nem bizonyult túlságosan kifizetődőnek. A sellenberki csatamezőn a bíboros oldalán jobbra magyarok ontották a vérüket, áldoztuk azonban hiábavalónak bizonyult. A csata nemcsak a Báthory-remények végét, nemcsak András halálát jelentette; az erdélyieket kezdettől fogva gyanakvással kezelő császári kormányzat fenntartásai beigazolódását látta a bíboros kísérletében. Ettől kezdve egyre határozottabb volt a meggyőződés, hogy a hitszegő, felségáruló

³⁶ KRUPPA Tamás, *Báthory Zsigmond válása. Adalékok egy fejedelmi frigy anatómiájához = A Báthoriak kora. (A Báthoriak és Európa)*, szerk. ULRICH Attila, Nyirbátor, 2008, 106–112.

³⁷ ASF AM b. 4469, fol. 364^v.

³⁸ Legújabbán VÁRKONYI Gábor, *Angol békeközvetítés és a lengyel-török tárgyalások a tizenöt éves háború időszakában (1593–1598)*, Aetas, XVIII (2003/2), 58–59.

³⁹ ENGEL Pál–KRISTÓ Gyula–KUBINYI András, *Magyarország története 1301–1526*, Bp., 2003, 329. Néhány évvel később a lengyel koronával vigasztalódhatott.

erdélyieket (jogi szempontból ez igaz volt), erőszakos eszközökkel kell engedelmességre bírni. Ezt jelezte, hogy Mihály vajda szemmel tartására, akiben ugyanúgy nem bíztak meg, mint a tartomány lakóiban, Bastát bízták meg. Hosszú távon nem is számoltak vele; az ő jutalma az volt, hogy megerősítették Havasalföld birtokában, amelyet örökjogon hagyhatott Petraskó nevű fiára. Az erdélyi trón továbbra is Miksára várt.

A főhercegnek három feltétele volt; 1601. január 29-én a prágai velencei követ azt írta, hogy Miksa az erdélyi megbízatás elfogadása fejében a császártól azt kérte, hogy bocsássák a rendelkezésére a védelemhez szükséges erőt, fizessék ki adósságait, végül, hogy a császár jelölje ki örökösét.⁴⁰ Az 1601 elején Prágába utazó erdélyi követségnek mások voltak a szempontjai; követeléseik az erdélyi történelem újabb fordulatát tükrözik. A követség ugyanis már tudta, hogy Báthory Zsigmond újra feltűnt a színen, a császári udvar tehát újfent lépéskényszerbe került, azaz zsarolható volt. Ezek után nem csoda, hogy a benyújtott feltételek gyakorlatilag elfogadhatatlanok voltak a császár számára. Jóllehet alázatosan kérték, hogy engedje végre Miksát Erdélybe uruknak, bár némi éllel megjegyezték, hogy kiegyeznének egy erdélyi jelölttel is, cserébe nemcsak szabad vallásgyakorlatot követeltek, hanem azt is, hogy ne vigyen magával idegeneket, azaz udvara kizárólag magyarokból álljon, a katonaság szintén magyar legyen, és ismerjék el a rendi jogok mellett a korábbi fejedelmek összes birtokadományát.⁴¹ Ez mind politikailag, mind gazdaságilag a rendek foglyává tette volna az amúgy is korlátozott jogkörű kormányzót, és egyúttal a fejedelmi hatalom meggyengítését jelentette volna. Közhely, hogy a koraujkori államok kormányzati apparátusa és udvara tele volt gyökértelen idegenekkel, akik mindent uruktól várhattak, ezért annak parancsait hűségesen végrehajtották. Így volt ez Báthory Zsigmond esetében is, akinek, mint ismeretes, tele volt az udvara olaszokkal.⁴² Éppen ezért nem meglepő, hogy Prágában egészen másként képzelték el az ország jövőbeli kormányzását. Nem maradt más hátra, mint a fegyveres megoldás; Miksa főherceg, aki végül soha nem tette be a lábát a fejedelemségbe, 1601. február közepén azt mondta Duodo velencei követnek, hogy az erdélyieket meg kell fékezni, ahogyan azt Mihály vajda már elkezdte.⁴³ Hogy némi képet alkossunk a rendcsinálásról, Concini firenzei követet idézem, aki szerint Mihály vajda 260 erdélyi nemest végeztetett ki.⁴⁴ A „rendezés” főbb vonalai tehát már egy évvel korábban körvonalazódnak kezdtek. Basta generális kezébe igazi fegyvert Báthory Zsigmond ismételt visszatérése adott, akire a goroszlói csatában nagy vereséget mért; ettől kezdve még a látszatra sem kellett ügyelni.

⁴⁰ ASVe Senato, Germania, filza 30, fol. 357^r.

⁴¹ EOE V, 77–83, *Documente* V, 285, 301, 302–303, 306–307.

⁴² KLANICZAY TIBOR, *Pallas magyar ivadékai*, Bp., 1985, 104–123.

⁴³ *Documente* V, 311.

⁴⁴ ASF AM b. 4356, fol. 112^v.

GUBERNATOR AUT SUCCESSOR?

Nach dem Abtreten des Fürsten Zsigmond Báthory wurde durch das Haus Habsburg der Erzherzog Matthias zum Verwalter Siebenbürgens ernannt. Inzwischen wurde die Legitimität der Machtübernahme durch den kaiserlichen Hof immer betont, Siebenbürgen war als ein erobertes Land und damit als Teil des Familienbesitzes betrachtet. Dies wäre der erste Schritt zur Gestaltung eines neuen Erblandes gewesen. Die Verwaltung des Erzherzogs Maximilian stand aber im engsten Zusammenhang mit der Machtfrage innerhalb des Herrscherhauses, das eigentliche Ziel war nämlich die Ergreifung der kaiserlichen und königlichen Krone. Durch die historischen Geschehnisse wurde aber dieses Vorhaben nicht verwirklicht.